

مطالعات ایرانی در پاکستان

محمدمهدی توسلی

و

بهروز گراوند

نشر مجمع ذخائر اسلامی

با همکاری بنیاد ایران شناسی و دانشگاه شهید بهشتی

۱۳۹۳

کلیه حقوق این اثر تحت قانون کپی رایت بوده و ترجمه یا چاپ تمام یا بخشی از مطالب آن و نیز درج تمام یا بخشی از آنها در ضمن بانکهای اطلاعاتی و تهیه برنامه‌های رایانه‌ای یا استفاده مطالب و تصاویر در اینترنت و دیگر ابزار و ادوات، به هر نحوی، بدون اجازه قبلی مؤلفین بصورت کتبی، ممنوع می‌باشد.

MAJMA AL-DAKAAIR AL-ISLAMYYAH, ۲۰۱۴©

All rights reserved, No part of this book may be reproduced or translated in any form, by print, internet, photo print, microfilm, CDs or any other means without written permission from the writers

نشر مجمع ذخائر اسلامی
با همکاری بنیاد ایران شناسی و دانشگاه شهید بهشتی

مطالعات ایرانی در پاکستان

محمد مهدی توسلی

و

بهروز گراوند

ویرستار: ترکس سالاری

طرح جلد و صفحه آرا: روح الله علی زاده

چاپ: ظهور / صحافی: نفیس

نشر: مجمع ذخائر اسلامی - قم

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۳ ش (۲۰۱۴ م)

شمارگان: ۵۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۹۸۸-۶۲۳-۷

ISBN

ارتباط با ناشر

قم: خیابان طالقانی (آذر) - کوی ۲۳ - بلاک ۱ - مجمع ذخائر اسلامی

تلفن: ۰۹۱۲ ۲۵۲ ۴۳۳۵ همراه: ۰۹۸ ۲۵۳ ۷۷۰۱۱۱۹ دورنگار: ۰۹۸ ۲۵۳ ۷۷۱۳۷۴۰

نشانی پایگاههای اینترنتی:

www.zakhair.net

www.mzi.ir

info@zakhair.net

info@mzi.ir

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان / ۱۵ دلار

فهرست مطالب

۱۵.....	سیاسگزاری.....
۱۷.....	سخن ناشر.....
۱۹.....	پیشگفتار.....

فصل اول: جغرافیای پاکستان و تاریخچه روابط سیاسی پاکستان و ایران

۲۷.....	جغرافیای پاکستان.....
۲۷.....	۱-۱- مشخصات کشور پاکستان:.....
۲۷.....	۱-۲- موقعیت جغرافیای طبیعی پاکستان.....
۲۸.....	۱-۲-۱- اقلیم.....
۳۰.....	۱-۲-۲- رودها.....
۳۰.....	۱-۲-۳- توپوگرافی.....
۳۱.....	۱-۳-۱- ورود آریایی‌ها.....

- ۱-۳-۲- دوره پیش از اسلام..... ۳۲
- ۱-۳-۳- بعد از اسلام تا نفوذ استعمار انگلیس..... ۳۳
- ۱-۳-۴- بعد از نفوذ استعمار..... ۳۴
- ۱-۳-۵- مناسبات دو کشور ایران و پاکستان پس از استقلال پاکستان..... ۳۴

فصل دوم: بررسی روند مطالعات ایرانی در پاکستان و عوامل تأثیر گزار بر آن

- ۱-۲- بررسی زبان و ادبیات فارسی در پاکستان با تأکید بر تأثیر آن بر مطالعات ایرانی ... ۳۹
- ۱-۱-۱- مقدمه..... ۳۹
- ۱-۲-۱- تاریخچه زبان و ادبیات فارسی در پاکستان..... ۴۰
- ۱-۲-۳- اهمیت زبان و ادبیات فارسی در پاکستان..... ۴۱
- ۱-۲-۴- موقعیت زبان و ادبیات فارسی در پاکستان..... ۴۳
- ۱-۲-۵- سهم زبان فارسی در تشکیل زبان اردو..... ۴۵
- ۱-۲-۶- تأثیر زبان و ادبیات فارسی در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان..... ۴۷
- ۱-۲-۷- نتیجه..... ۴۸
- ۲-۲- سهم نسخه‌های خطی و فرهنگ نویسی در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان ... ۴۹
- ۱-۲-۲- مقدمه..... ۴۹
- ۲-۲-۲- پیدایش و علاقه به نسخ خطی در پاکستان..... ۴۹
- ۲-۲-۳- اهمیت و ضرورت شناسایی نسخ خطی در پاکستان..... ۵۱
- ۲-۲-۴- مراکز نگهداری نسخ خطی فارسی در پاکستان..... ۵۲
- ۲-۲-۴-۱- کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب..... ۵۲
- ۲-۲-۴-۳- کتابخانه همدرد - کراچی..... ۵۴
- ۲-۲-۴-۴- موزه ملی پاکستان - کراچی..... ۵۴
- ۲-۲-۴-۶- کتابخانه دانشگاه سند..... ۵۵

- ۵۵ ۷-۴-۲-۲ - کتابخانه بانک ملی پاکستان (کراچی)
- ۵۵ ۸-۴-۲-۲ - کتابخانه مرکزی بهاولپور (ستترال لائبریری)
- ۵۵ ۹-۴-۲-۲ - دیگر کتابخانه‌های دارای نسخ خطی
- ۵۷ ۵-۲-۲ - فرهنگ نویسی در پاکستان
- ۶۱ ۶-۲-۲ - نتیجه
- ۶۱ ۳-۲ - مراکز مربوط به مطالعات ایرانی و انجمن‌های فارسی و ایران دوستی در پاکستان ..
- ۶۱ ۱-۳-۲ - مقدمه
- ۶۲ ۲-۳-۲ - معرفی مهمترین مراکز مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان در گذشته و حال
- ۶۲ ۱-۲-۳-۲ - مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان
- ۶۵ ۲-۲-۳-۲ - انجمن روابط فرهنگی پاکستان و ایران (کراچی)
- ۶۶ ۳-۲-۳-۲ - سازمان فارسی (راولپندی)
- ۶۶ ۴-۲-۳-۲ - بزم سخن (پیشاور)
- ۶۷ ۵-۲-۳-۲ - انجمن دوستداران ایران (کراچی)
- ۶۷ ۶-۲-۳-۲ - مجلس فارسی (کوئته)
- ۶۷ ۷-۲-۳-۲ - اداره تحقیقات پاکستان (دانشگاه پنجاب)
- ۶۸ ۸-۲-۳-۲ - انجمن فارسی (گورنمنت کالج لاهور)
- ۶۸ ۹-۲-۳-۲ - انجمن عربی و فارسی دانشگاه پنجاب
- ۶۹ ۱۰-۲-۳-۲ - بزم اقبال (دانشکده دولتی کوئته)
- ۶۹ ۱۱-۲-۳-۲ - مجلس ترقی ادب (لاهور)
- ۶۹ ۱۲-۲-۳-۲ - سازمان علوم اردو (لاهور)
- ۷۰ ۱۳-۲-۳-۲ - اقبال آکادمی پاکستان (لاهور)
- ۷۰ ۱۴-۲-۳-۲ - موقوفه دیالمنینگ کالج (لاهور)
- ۷۰ ۱۵-۲-۳-۲ - انستیتو مطالعات آسیای میانه و غربی (دانشگاه کراچی)
- ۷۱ ۱۶-۲-۳-۲ - پنجابی ادبی آکادمی (لاهور)

- ۷۱ ۱۷-۲-۳-۲ - انجمن فرهنگی ایران و پاکستان (کراچی و لاهور)
- ۷۲ ۱۸-۲-۳-۲ - انجمن مطالعات تاریخی پاکستان (کراچی)
- ۷۲ ۱۹-۲-۳-۲ - انستیتو مرکزی تبعات اسلامی (کراچی)
- ۷۲ ۲۰-۲-۳-۲ - انستیتو امور بین المللی پاکستان (کراچی)
- ۷۳ ۲۱-۲-۳-۲ - انجمن حمایت اسلام (لاهور)
- ۷۳ ۲۲-۲-۳-۲ - خانه‌های فرهنگ ایران در پاکستان
- ۷۴ ۲۳-۲-۳-۲ - انجمن دوستی پاکستان و ایران (لاهور)
- ۷۴ ۲۴-۲-۳-۲ - انجمن ایران شناسی (دانشگاه پنجاب)
- ۷۴ ۲۵-۲-۳-۲ - سندی ادبی بورد (انجمن ادبی سند)
- ۷۵ ۲۶-۲-۳-۲ - انجمن فارسی بلوچستان
- ۷۵ ۲۷-۲-۳-۲ - انجمن فارسی بلتستان
- ۷۵ ۲۸-۲-۳-۲ - انجمن ادبی پاکستان و ایران (پرشین آکادمی)
- ۷۵ ۲۹-۲-۳-۲ - انجمن ادبیات ایران
- ۷۶ ۳۰-۲-۳-۲ - انجمن ایرانیان
- ۷۶ ۳۱-۲-۳-۲ - اتاق ایران شناسی و آزمایشگاه زبان فارسی در دانشگاه بانوان لاهور
- ۷۶ ۳۲-۲-۳-۲ - اتاق ایران شناسی در دانشگاه جی.سی ایالت پنجاب پاکستان
- ۷۷ ۳۳-۲-۳-۲ - «اتاق ایران شناسی» در دانشکده دولتی «لاهور» پاکستان
- ۷۷ ۳۴-۲-۳-۲ - «اتاق ایران شناسی» در راولپندی
- ۷۸ ۳۵-۲-۳-۲ - «اتاق ایران شناسی» در دانشکده دولتی تاونشیپ لاهور
- ۷۸ ۳۶-۲-۳-۲ - «اتاق ایران شناسی» در دانشگاه نومل پاکستان
- ۷۹ ۳۷-۲-۳-۲ - «اتاق ایران شناسی» در دانشکده اسلامیہ کوپررود-لاهور
- ۸۰ ۴-۲ - بررسی مجلات و نشریات مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان
- ۸۰ ۱-۴-۲ - مقدمه
- ۸۱ ۲-۴-۲ - بررسی کلی مجلات فارسی در شبه قاره با تاکید بر پاکستان

- ۸۲ ۲-۴-۳- معرفی مجلات فارسی و مرتبط با مطالعات ایرانی در پاکستان
- ۸۲ ۲-۴-۳-۱- اخبار انجمن فرهنگی پاکستان و ایران
- ۸۲ ۲-۴-۳-۲- ادبیات اسلامی
- ۸۲ ۲-۴-۳-۳- انجمن عربی و فارسی
- ۸۳ ۲-۴-۳-۴- اقبال
- ۸۳ ۲-۴-۳-۵- اقبالیات
- ۸۳ ۲-۴-۳-۶- انجمن پیشاور
- ۸۴ ۲-۴-۳-۷- بزم شوق
- ۸۴ ۲-۴-۳-۸- بیان
- ۸۴ ۲-۴-۳-۹- پاکستان مصور
- ۸۵ ۲-۴-۳-۱۰- حافظ
- ۸۵ ۲-۴-۳-۱۱- خیابان
- ۸۵ ۲-۴-۳-۱۲- سروش
- ۸۵ ۲-۴-۳-۱۳- سفینه
- ۸۶ ۲-۴-۳-۱۴- صدای پاکستان
- ۸۷ ۲-۴-۳-۱۵- فصلنامه افق پاکستان
- ۸۷ ۲-۴-۳-۱۶- فصلنامه دانش
- ۸۸ ۲-۴-۳-۱۷- کتاب دوست
- ۸۸ ۲-۴-۳-۱۸- مجله انجمن تاریخ پاکستان
- ۸۸ ۲-۴-۳-۱۹- مجله ایران شناسی
- ۸۹ ۲-۴-۳-۲۰- مجله شرقی لاهور
- ۸۹ ۲-۴-۳-۲۱- نباض
- ۸۹ ۲-۴-۳-۲۲- هلال
- ۹۰ ۲-۴-۳-۲۳- همدرد صحت

۹۰	۲-۴-۴- نتیجه‌گیری
۹۱	۲-۵- تاثیر افکار و اندیشه‌های علامه اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان
۹۱	۲-۵-۱- مقدمه
۹۲	۲-۵-۲- اهمیت اندیشه «خودی» در زمان اقبال برای شرق
۹۴	۲-۵-۳- علاقه‌ی علامه اقبال به ایران
۹۵	۲-۵-۴- مولوی شناسی اقبال
۹۷	۲-۵-۶- اندیشه‌های ایرانی در آثار اقبال
۹۸	۲-۵-۷- علامه اقبال و زبان فارسی
۱۰۰	۲-۵-۸- تاثیر اقبال در گسترش مطالعات ایرانی در پاکستان
۱۰۱	۲-۵-۹- نتیجه‌گیری

فصل سوم: معرفی برجسته‌ترین پژوهشگران مطالعات ایرانی در پاکستان

۱۰۵	۳-۱- مقدمه
۱۰۶	۳-۲-۱- آغا محمد یمین خان لاهوری
۱۰۶	۳-۲-۲- آفتاب اصغر
۱۰۷	۳-۲-۳- انعام الحق کوثر
۱۰۸	۳-۲-۴- ادیب فیروزشاهی
۱۰۹	۳-۲-۵- بشیر احمد نذیر
۱۱۰	۳-۲-۶- حافظ محمود شیرانی
۱۱۱	۳-۲-۷- خواجه عبدالحمید عرفانی (روحی)
۱۱۲	۳-۲-۸- راجه غلام سرور جهلمی
۱۱۵	۳-۲-۹- ریحانه افسر
۱۱۶	۳-۲-۱۰- زبیده صدیقی
۱۱۶	۳-۲-۱۱- ساجد الله تهیمی

- ۱۱۷ ۱۲-۲-۳ - پیرحسام الدین راشدی
- ۱۱۹ ۱۳-۲-۳ - سید حیدر شهریار نقوی
- ۱۲۰ ۱۴-۲-۳ - سید سبط حسن رضوی
- ۱۲۱ ۱۵-۲-۳ - سید محمد اکرم اکرام
- ۱۲۲ ۱۶-۲-۳ - سید محمد عبدالله
- ۱۲۴ ۱۷-۲-۳ - سید مطیع الامام
- ۱۲۴ ۱۸-۲-۳ - سید وزیرالحسین عابدی
- ۱۲۵ ۱۹-۲-۳ - سید علی رضا نقوی
- ۱۲۶ ۲۰-۲-۳ - شاهد چوهدری
- ۱۲۷ ۲۱-۲-۳ - شہلا سلیم نوری
- ۱۲۸ ۲۲-۲-۳ - شیخ نوازش علی
- ۱۲۸ ۲۳-۲-۳ - طاہرہ صدیقی
- ۱۲۹ ۲۴-۲-۳ - ظہورالدین احمد
- ۱۳۰ ۲۵-۲-۳ - ظہیر احمد صدیقی
- ۱۳۱ ۲۶-۲-۳ - عارف نوشاهی
- ۱۳۱ ۲۷-۲-۳ - عبدالشکور احسن
- ۱۳۳ ۲۸-۲-۳ - عمر داوود پوتا
- ۱۳۴ ۲۹-۲-۳ - غلام مصطفی صوفی تبسم
- ۱۳۵ ۳۰-۲-۳ - محمد ریاض خان
- ۱۳۶ ۳۱-۲-۳ - گل حسن لغاری
- ۱۳۶ ۳۲-۲-۳ - محمد اقبال جالندری
- ۱۳۷ ۳۳-۲-۳ - محمد باقر
- ۱۳۸ ۳۴-۲-۳ - محمد سلیم اختر
- ۱۳۹ ۳۵-۲-۳ - ممتاز حسن احسن

۱۳۹	 مولانا اصغر علی (روحی لاهوری) - ۳۶-۲-۳
۱۴۰	 مولانا محمد شفیع - ۳۷-۲-۳
۱۴۱	 مولوی عبدالحق - ۳۸-۲-۳
۱۴۲	 میرزا مقبول بیگ بدخشانی - ۳۹-۲-۳
۱۴۲	 وحید قریشی - ۴۰-۲-۳
۱۴۵	 نتیجه - ۱-۳-۳

فصل چهارم: نتیجه گیری

۱۴۹	 ۱-۴ - بحث و تفسیر
۱۵۴	 ۲-۴ - محدودیت ها و دشواری ها
۱۵۵	 ۳-۴ - پیشنهادها
۱۵۶	 منابع
۱۶۳	 مجلات
۱۶۳	 منابع اینترنتی
۱۶۳	 مصاحبه ها
۱۶۴	 فهرست اعلام
۱۷۶	 کتاب های منتشره مجمع ذخائر اسلامی (در حوزه شبه قاره)

بسم الله الرحمن الرحيم

سخن ناشر:

برای من به عنوان ناشر این مجموعه، همیشه نشر کتابهایی درباره پاکستان و به طور کلی شبه قاره، جذاب و مهم بوده است. «جذاب» از آن جهت که بخشی از مطالعات و رفت و آمد هایم مربوط به زبان اردو و دو کشور هند و پاکستان بوده است. «مهم» از آن جهت که پیشینه فرهنگی ما با شبه قاره گره خورده و برآستی بدون آشنایی با این تمدن بزرگ، سخن گفتن از گذشته و زوایای مخفی آن کاری دشوار بلکه غیر ممکن است.

از این رو عهد نهانی که همیشه با خود داشته‌ام آنکه در حوزه نشر و گسترش مطالعات شبه قاره تا آنجا که توان دارم فروگذار نکنم (به پیوست همین کتاب مراجعه شود).

مجمع ذخائر اسلامی اکنون علاوه بر انتشار دهها کتاب مربوط به هند و پاکستان، خرسند است مجموعه‌ای ارزشمند از اسناد و نسخه‌های خطی را در این کشور عکسبرداری کرده و در اختیار محققان قرار داده است. بخشی از نشریه «کتابچه» نیز به مطالعات شبه قاره اختصاص یافته است.

اکنون که پیشنهاد انتشار کتاب «مطالعات ایرانی در پاکستان» و چند کتاب دیگر از سوی دانشمند فرهیخته جناب آقای دکتر محمد مهدی توسلی مطرح شد، بدون تأمل غیر از پاسخ مثبت چیزی در ذهن نمی‌آمد، خصوص آنکه سابقه ارادت بنده به هنگام سرپرستی ایشان در مرکز تحقیقات زبان فارسی ایران و پاکستان (اسلام آباد) بر می‌گردد.

«مطالعات ایرانی در پاکستان» با سبک درس گونه‌اش، مختصر و مفید به مهمترین شاخه‌های مطالعات ایران در پاکستان اشاره کرده به طوری که دانشجویان می‌توانند با پیمایش این شاخه‌ها سرنخ‌های جدیدی را در این مسیر بیابند. ضرورتی که انتشار دهها کتاب و صدها مقاله را برای باز تولید روابط عمیق فرهنگی بین این دو کشور همسایه و دوست، بیش از پیش ایجاب می‌کند. جا دارد در پایان سخن، قبل از هر چیز از جناب آقای دکتر توسلی و بهروز گراوند که زحمت تدوین این اثر را کشیدند قدردانی کنم؛ همچنین مسئولین دانشگاه شهید بهشتی و بنیاد ایران شناسی که اجازه چاپ این پایان نامه را - که در آن دانشکده توسط آقای گراوند دفاع شده بود - می‌ذول فرمودند، تشکر نمایم.

وما توفیقنا الا بالله.

سید صادق حسینی اشکوری

دارالسعادة قم - مجمع ذخائر اسلامی

جمعه ۱۶ آبان ۱۳۹۳

هفتم نوامبر ۲۰۱۴ م